

UOT: 39

Sara ƏHMƏDOVA
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, dissertant
saraahmad0289@gmail.com

Azərbaycanın rus əhalisi – malakanlar və duxaborlar

Russian population of Azerbaijan – molokans and dukhabors

Русское население Азербайджана - молоканы и духаборы

Xülasə: XIX əsr dünyanın, eləcə də, Azərbaycanın siyasi və iqtisadi həyatında əlamətdar tarixi hadisələrlə xarakterikdir. Dünyadakı siyasi proseslər Qafqaza, o cümlədən Azərbaycana da təsir edirdi. Bəhs edilən dövrdə Rusiya İmperiyası və İran-Qacarlar sülaləsi arasında müharibələr baş verirdi. 1806-1813 və 1826-1828-ci illəri əhatə edən müharibələr tarixi Azərbaycan torpaqlarının Rusiya ilə İran-Qacarlar sülaləsi arasında bölünməsinə səbəb olmuşdur. Bundan sonra Çar Rusiyası etnik baza yaratmaq və tərk edilmiş yerləri əhali ilə doldurmaq üçün rus əhalisinin köçürülməsini həyata keçirirdi. Beləliklə, Rusiya imperiyası etirazçıları - molokanları və duxaborları Cənubi Qafqaza və Azərbaycana sürgün etməyə başladı. Nəticədə, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində çoxlu sayda rus-malakan və duxabor yaşayış məntəqələri yaradıldı.

Açar sözlər: ruslar, molokanlar, duxaborlar, köçürülmə, etnik qruplar.

Abstract: 19th century is characterized by significant historical events in the political and economic life of the world as well as Azerbaijan. Political processes in the world had an impact on the Caucasus, including Azerbaijan. At that time, there were wars between Imperial Russia and Iran-Qajars dynasty. Wars in 1806-1813 and 1826-1828 were a reason of dividing historical territories of Azerbaijan between Russia and Qajars dynasty. After that Tsarist Russia implemented resettlement of Russian population to create ethnic base and fill abandoned places with the population. Thus, Russian empire began exiling protesters - molokans and dukhabors to South Caucasus and Azerbaijan. As a result, a lot of Russian-molokans settlements were created in the different parts of Azerbaijan.

Key words: the Russians, the Molokans, the Dukhabors, resettlement, ethnic groups.

Резюме: XIX век характеризуется значительными историческими событиями в политической и экономической жизни мира, а также Азербайджана. Политические процессы, происходящие в мире, оказали влияние на Кавказ, в том числе и на Азербайджан. В этот период шли войны между царской Россией и Каджарским Ираном. Войны 1806-1813 и 1826-1828 годов привели к разделению исторических территорий Азербайджана между Россией и Каджарским Ираном. После этого для создания этнической базы на завоеванных территориях и заполнения населением заброшенных мест царская Россия осуществила переселение русского населения. Таким образом, Российская империя начала выселять протестующих молокан и духоборов на Южный Кавказ и в Азербайджан. В результате в разных частях Азербайджана было создано множество русско-молоканских поселений.

Ключевые слова: русские, молокане, духоборы, переселение, этническая группа.

Giriş: XIX əsr Azərbaycanın siyasi həyatında mühüm tarixi hadisələr ilə xarakterikdir. Məlum olduğu üzrə Rusiya İmperiyası və İran-Qacarlar dövləti arasında 1806-1813 və 1826-1828-ci illərdə baş vermiş müharibələrin yekunu olaraq tarixi Azərbaycan torpaqlarının şimalı Rusiya imperiyasının, cənubu isə İranın tərkibinə qatılmışdır. Sözü gedən tarixi-siyasi hadisə ilə Cənubi Qafqaz və Azərbaycanı yalnız siyasi və iqtisadi həyatında deyil, etnik mənərəsində də mühüm dəyişikliklər dövrü başlanmış oldu.

Mətn: Belə qarışıq bir vəziyyətdə Çar Rusiyasının əsas siyasi istiqamətlərindən biri köçürmə siyasəti idi. Rusiya imperiyasının etirazçı rus kəndlilərini, eləcə də, onların daxil olduğu təriqətçi və bidaçiləri sürgün edərkən həm onları mərkəzdən uzaq tutmağa çalışır, həm də müharibələr nəticəsində boşalmış kəndləri təkrar bərpa etmək və bu bölgələrdə Rusiyanın varlığını gücləndirmək məqsədi daşıyırdı. XIX əsrin 30-cu illərindən etibarən Çar Rusiyası rus kəndlilərini Cənubi Qafqazın müxtəlif bölgələrində, o cümlədən, Azərbaycanda məskunlaşdırmağa başladı.

Azərbaycana köçürülən rus əhalisinin əsas hissəsini müxtəlif dini təriqətlərə inanan molokanlar, duxaborlar, bəbistlər və subbotniklər təşkil edirdi [1.s.351]. Belə ki, XIX əsrin I rübündən başlayaraq Rusiyanın mərkəz vilayətlərində qarizm və xristian dininin bəzi ehkamlarına qarşı rus kəndliləri arasında müxtəlif təriqətlər yaranmışdı. Bundan narahət olan Çar Rusiyası müxtəlif yollar axtararaq, sonunda, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, etirazçı qüvvələri mərkəzdən uzaqlaşdırmaq qərarı aldı. Bundan ötrü, onları ən təhlükəli və zərərli ünsür hesab edən Çar I Nikolay 1830-cu il 30 oktyabr[20 oktyabr] tarixli qərarı ilə "etibarsız ünsür" saydığı bu kəndlilərin mərkəzdən

ucqarlara sürgün edilməsi haqqında fərman verdi [1.s.351]. Bu fərmana əsasən Saratov və Astraxan quberniyalarından molakan və duxaborlar, Stavropol quberniyasından isə subbotniklər və gerlər ucaq vilayətlərə sürgün edilməyə başladılar. Ümumiyyətlə, Qafqaz və Azərbaycan torpaqları hərtərəfli zəngin olduğundan, həm də dini və sosial baxımdan həyat şərtlərinin uyğunluğu nəinki sürgünlə, hətta, zamanla rus sektantların buraya könlüllü gəlmələrinə şərait yaratmışdır.

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, köçürülən rus təriqətpəşələrindən biri molakanlar olmuşdur. Malakanlar - Çar Rusiyasının xristianlığı qəbul etməsi ilə onların təqib və zülmələrinə qarşı çıxan bir təriqətdir. Kilsə təlimlərinə qarşı çıxan malakanlar xristianlığın pozulmamış xüsusiyyətlərini əsas götürürdülər. Bir çox hallarda onlar üçün "ruhan xristianlar" ifadəsi işlədilir. Mənşə etibarilə slav köklü olan malakanlar kilsənin bütün təqiblərinə qarşı mübarizə apardıqları üçün sürgün edilmişdilər. Bu sürgün bəzən yaranmış təqibdən yaxa qurtarmaq üçün bir seçim olsa da, bir çox hallarda Çar Rusiyasının əsas siyasətlərindən birinə çevrilmişdir. Sürgünlər nəticəsində malakanlar Şərqi Sibir və Cənubi Qafqaz sərhədlərində yerləşdirilmişdir. Qafqaza köç edən malakanlar, əsasən, Türkiyə ilə İran sərhəddindəki Tiflis, İrəvan, Gəncə (Yelizavetapol) və Şamaxı (Bakı) vilayətlərindəki torpaqlara yerləşdirilmişdir. Bu zamanlar malakanların sayları haqqında dəqiq bir məlumat olmasa da, Rus çarı I Nikolayın hakimiyyətinin sonuna yaxın saylarının bir milyondan az olmadığı qəbul edilir. Ümumiyyətlə, malakan hərəkatı Rusiyada 18-ci əsrin ikinci yarısında yaranmış və 19-cu əsrin birinci yarısında daha geniş inkişaf edərək xristianlığın istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir.

Qeyd edək ki, malakanların adı haqqında müxtəlif fikirlər vardır. Belə ki, mövcud olan ilkin versiyaya görə malakanlar hərəkatının davamçıları orucluq vaxtı sūd [rus dilində moloko] içdiklərinə görə belə adlandırılırlar. Malakanlar özləri isə bu adı, "mənavi sūdla qidalanmaları" ilə izah edirdilər. Başqa bir fikrə görə isə, çar nümayəndələri tərəfindən malakanları duxoborlardan fərqləndirmək üçün həzrətlə bu cür adlandırılırdı. Digər bir fərziyyəyə görə isə onlar adlarını Malakan çayının (Molocniye vodi) adından götürüblər. Ancaq maraqlı bir məsələ də var ki, "malakan" ifadəsi 1765-ci ildən məlumdur. Belə ki, malakan adı Tambov Kilsəsi rəhbərliyi tərəfindən 1765-ci ildə Sinodda müzakirə edilmiş üçün hazırlanan hesabatında çəkilmişdir. Bu vaxta qədər isə "İkonoborlar", "Farmazonlar" və s. kimi ifadələr işlədirdilər [2.s.14]. Sözügedən hadisədən sonra bu hərəkat genişlənməmiş və onun tərəfdarları da malakanlar adlanmağa başlamışlar. Belə halda bu fərziyyə özlünü doğrultmur.

Rusiya imperatoru II Yekaterinanın hakimiyyəti dövründə malakanlar duxoborlarla birlikdə mərkəzdən cənuba istiqamətlərindən, xüsusilə, Tavriya

və Bessarabiya quberniyalarına köçürülməyə başlanılırdı. Rusiya çarı I Aleksandrın hakimiyyəti illərində isə vəziyyət bir qədər dəyişmişdi. Belə ki, malakanlar 1803-cü ildə I Aleksandra müraciət ünvanlamışdılar. Hökumət onları ortodokslardan ayırmağa və Tavriya quberniyasının Melitopol vilayətinin Molocniye (südlü) çayı boyunca uzanan boş əraziyə yerləşdirməyi qərara aldı. Yuxarıda qeyd edildiyi üzrə, malakan adını bu çaydan götürənlər onu bu məsələ ilə əlaqələndirirlər. Lakin, buna baxmayaraq malakanlar daim nəzarətdə saxlanılırdılar. Daha sonra, Çar I Aleksandrın 1805-ci ildə verdiyi manifestlə malakanlara dini ibadətələri rahat icra etmək üçün etiqad azadlığı verildi. Qərara əsasən kilsə xadimlərinin malakanları yaşayan evləərə zorla daxil olmaları və digər təqiblərin qarşısı alınmış oldu. Ancaq bu qərar bütün Rusiya malakanlarına deyil, Tavriyada yaşayan malakanlara aid edilmişdi. Bununla belə, qəbul edilən manifest Rusiyanın mərkəzi bölgələrində Malakan hərəkatının canlanmasına və geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Bu isə həkim qüvvələrə və kilsənin narahatlığına səbəb olmaya bilməzdi. Çar I Nikolayın dövründə isə yuxarıda qeyd edilən fərmanla malakanların daha uzaq bölgələrə, o cümlədən Cənubi Qafqaza sürgünü başlandı.

Tarixə nəzər saldıqda aydın olur ki, malakanlar dünyada ən çox sürgünə məruz qalan xalqlardan biridir. Kilsəyə qarşı çıxmaları ilə başlayan bu proses uzun müddət davam etmişdir. Hal-hazırda Rusiya əsas olmaqla, Amerika Birləşmiş Ştatları, Azərbaycan, Ermonistan, Gürcüstan, Türkiyə və Avstraliya kimi ölkələrdə yaşamaqdadırlar. Malakanların bir qismi 1877-1878-ci illər Osmanlı-Rus savaşı sonunda Qars və ətrafı Çar Rusiyası hakimiyyəti altına düşsə də Qafqazdan Anadoluya köç etmişlər.

Malakanlarla bərabər eyni taleyi duxaborlar da yaşamışdılar. Belə ki, 1844-cü ildə Çar I Nikolayın göstərişi ilə Ukraynanın Zaporozhye vilayətinin ərazisində yaşayan duxoborlar Cənubi Qafqaza - Azərbaycanı sürgün edilmişdilər. Duxoborlar özlərini "müqəddəs ruh uğrunda mübarizlər" adlandırdı və dini görüşlərinə görə tez-tez yer dəyişməyə məcbur olurdular. Azərbaycana gələndən sonra etnik slav mənşəli olan duxoborların vəziyyəti bir qədər yaxşılaşır və burada özlərinə şərait qurmağa başlayırlar. 1863-cü ildə Slavyankanı ziyarət edən XIX əsr rəssamı V. Verşşagin kənddə 205 evin olduğunu və ümumilikdə 600 nəfərə yaxın kişinin yaşadığını bildirmişdir[10].

Beləliklə, Rus əhəlinin köçürülmələrinin notisiçisi olaraq, Azərbaycanda ilk rus kəndi XIX əsrin 30-cu illərində Qarabağın Vərənd bölgəsinin Qızıl-qışlaq ərazisində salınmışdır[8, s.11]. Ancaq, tədqiqatçı İ.Y.Semyenov malakanların Qafqazda ilk məskənlərini 1832-ci ildə Naxçıvanda Bazarçay sahilində salındığını qeyd etmişdir[3.s.112]. Daha sonra digər rus kəndləri Bakı və Yelizavetapol ərazilərində salındı. Müvafiq olaraq, 1834-cü ildə Altu-ağac, 1834-cü il Topçu, 1838-ci il Vel, 1838-ci il Privolni, 1840-cü il

Prigib, 1840-cı il Xilmilli, 1843-44-cı illərdə Boris, 1843-45 ci illərdə Mərzə, 1844-cü il Slavyanka, 1847-ci il Ivanovka, 1849-cu il Astraxanka yaşayış məskənləri salındı. Burada yaşayan ruslar əsasən Rusiyanın Tavriya, Saratov, Vladimir, Tambov əyalətlərindən gələnlər idi. Rusların Azərbaycana gəlişi və burada məskunlaşması sonrakı dövrlərdə də davam etmiş, 1888-1907-ci illərdə Muğan bölgəsində də rus məskənləri salınmışdır. Birlik Muğanda 1917-ci ilin məlumatına əsasən 50 rus yaşayış yeri var idi [1, s.362].

Azərbaycanda məskunlaşan, buranı özlərinin doğma vətəni kimi qəbul edən molokanların maraqlı, özlərinə məxsus həyat tərzləri olmuşdur. İlk əvvəl qeyd edək ki, malakanlar Qafqazda və Azərbaycanda dini cəhətdən təqib olunmurdular. Malakanlar özlərinin dini təliminin yeganə mənbəyi kimi Bibliyanı qəbul edirdilər. Onlar kilsədə xüsusi səlahiyyətlərə malik şəxslərin iyerarxiyasını qəbul etmirdilər. Molokanların kilsələri yoxdur, onların ehkəmçilik təlimi "Dini qaydalar" adlı kitablarda təsvir olunur və ibadətlərini xüsusi ibadət evlərində icra edirdilər.

Azərbaycanda yaşamağa başlayan ruslar, o cümlədən, malakanlar və duxaborlar təbii ki, ilk öncə müəyyən çətinliklərlə qarşılaşmalı olur və yeni torpaqlara öyrəşməyə çalışırdılar. Lakin buna baxmayaraq, zamanla rus əhali və azərbaycanlılar arasında qarşılıqlı mədəni mübadilə əsasında iqtisadi-təsərrüfat əlaqələri yaranmışdır.

XIX əsrdə malakanlar Bakı ərazisində, xüsusilə, İçərişəhərə yaxın yerlərdə də məskunlaşmışdılar. Əgər XIX əsrin əvvəllərində burada yaşayan malakanların sayı 4.6 min nəfər idisə, əsrin sonunda bu rəqəm təxminən 112 min nəfərə çatırdı [11, s.5]. Bakıda yaşamağa başlayan malakanlar şəhərin mərkəzi hissələrində özlərinin evlərini tikməyə başlayır və həyatlarını qurmağa çalışırdılar. XIX əsrin 50-60-cı illərində artıq Bakıda "Malakan qəsəbəsi" və "Malakan məhəlləsi (Молоканская слобода)ifadələri meydana gəlmiş, 70-ci ildə salınan bağ isə "Malakan bağı" adını almışdır. Zamanla malakanlar yaşayan yerlərdə gündüzmüzə qədər gəlib çıxması müxtəlif binalar tikilməyə başlamış, Malakan bağı isə bəkililər və digər sakinlərin əsas istirahət yerlərindən birinə çevriləyə başlamışdı. Malakan bağında müxtəlif ağaclar əkilməyə başlamış, zəngin malakanlardan olan Koşayev öz maddi vəsaiti hesabına bağa su çəkdirmişdir. Malakanlar yaşayan qəsəbənin küçələrindən biri Malakan küçəsi adlanmış, sonralar 9 yanvar, hazırda isə Xaqani küçəsi adlanmışdır [11, s.7].

XIX əsrin 60-70-ci illərində Bakıda neft məhsulları sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq, neft məhsullarının uzun məsafələrə daşınmasını zərurət meydana çıxmışdı. Neftin daşınmasında istifadə olunan dəri çəlləklər əvvəlki kimi tələbatı ödəmir, daha böyüklərinə ehtiyac duyulurdu. Belə ki, əvvəlki nefti mədənlərdən çəlləklərdə daşıyırdılar, eyni zamanda tuluqlara doldu-

rub, dövələrə yükləyib, qəzalara, kəndlərə və hətta uzaq ölkələrə də yollayırdılar. Bəhs edilən dövrdə malakanlar yaşayan məhəllələrində ağac çəlləklər hazırlanmağa başlandı. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Neqativ fondunda 4682 inventar sayılı fotosəkil bu mənzərəni çox gözəl izah edir. Bir nəfər qadın və bir nəfər kişinin çəllək istehsal edən emalatxanada çalışdıqları fotoda aydın şəkildə görünür.

Bakıda yaşayan malakanlar əsasən biznes işləri və ticarətlə məşğul olurdular. Məhz bunun nəticəsi olaraq, XX əsrin əvvəllərində bir neçə malakan ailəsi zənginləşdi. Bunların içərisində ən zəngin və tanınmış Skobelev qardaşları idi. Bakıya gəlməzdən əvvəl Rusiyanın mərkəzi əyalətlərindən dini etiqadlarına görə deportasiya olunan Skobelevlər ailəsi öncə Şamaxı rayonu Mərzə kəndində əkinçiliklə məşğul olurdular. Sonradan XIX əsrin 70-ci illərində Skobelevlər Bakının mərkəzi küçələrindən birində un dəyirmanı açdılar. Bu dəyirman Bakı və ətraf ərazilərin keyfiyyətli un və un məmulatları ilə təmin edilməsində mühüm rol oynamışdır. Molokanlar içərisindən çıxması zəngin iş adamları sırasında gəmi sahibləri olan Koleşnikovlar və digər sahibkarlar Koşçeyevlər ailələri XIX əsrdə Bakı və Azərbaycanın iqtisadi həyatında mühüm yer tuturdular [13].

Azərbaycanın digər bölgələrində məskunlaşmış rus kəndliləri, eləcə də, malakanlar və digər rus əhali isə təsərrüfatın müxtəlif sahələri ilə məşğul olurdular. Onlar özlərinə məxsus olan təsərrüfat bilik və bacarıqlarını, ənənəvi əmək alətlərini, torpağı becərmə, əkmə, gübrələmə təcrübələrini, əkinçilik sistemlərini, maldarlıq ənənələrini, hətta, Cənubi Qafqaz və Azərbaycan üçün xarakterik olmayan Azərbaycan kəndsinə çox yerlərdə məlum olmayan bir sıra bitkiləri də gətirmişdilər. Buna görə də, rus kəndliləri Azərbaycan ərazisində əsasən əkinçiliklə, bostançılıqla, meyvəçiliklə və üzümçülüklə məşğul olur, bu sahələrdə öz ənənələrini təbiiq edirdilər. Bununla belə, rus kəndliləri yerli şəraitə də nəzərə alırdı. Belə ki, Azərbaycan üçün səciyyəvi olan "Sarı buğda", "Qara qılçıq" və "Qırmızı buğda" sortlarını əkməyə başlamışdılar [8, s.11]. Eyni zamanda onlar Azərbaycana özlərinin yazlıq qırmızı "qırka" və "arnautka" buğda sortlarını da gətirmişdilər. Ancaq bu sortlar yerli şəraitə cavab vermədiyindən tezliklə sıradan çıxdı. Yerli sortlardan isə tezliklə ruslar yerli əhaliyə nisbətən daha çox gəlir götürməyə nail oldular. Onlar eyni zamanda azərbaycanlılardan xeyli təsərrüfat ənənələri götürmüşdür. Azərbaycanın torpaq örtüyü bəzi yerlərdə rus kətanlarının işlədilməsinə mane olurdu. Ona görə də elə yerlərdə rus kəndliləri də Azərbaycanca məxsus yerli ağac kətanlardan istifadə edirdilər. Eyni zamanda, 1863-1865-ci illərdə Slavyanka və Novosaratovka kəndlərində olmuş XIX əsr rus rəssamı V.V.Vereşşagin yazdığı ki, həmin kəndlərin əhalisi taxılın yığılmasında azərbaycanlıların istifadə etdikləri üsullardan istifadə edirdilər.

Bu isə Azərbaycanca tolerantlıq ənənələrinin dərin tarixi köklərə bağlandığını, bölgədə mədəniyyətər arası inteqrasiyanın olduğunu göstərməkdədir.

Duxaborlar da malakanlar kimi təsərrüfatın müxtəlif sahələrində çalışmış, əsasən də, maldarlıqla məşğul olurdular. Hətta, maldarlıq təsərrüfatı sahəsində bir sıra yeniliklərə imza atmışdılar. XIX əsrin 40-cı illərində Cənubi Qafqazda merinos qoyun cinsləri yetişdirilməyə başlandı. Bu sahənin inkişafında malakan və duxaborların rolu böyük olmuşdur. Belə ki, XIX əsrin sonu A.Kalantarın hesablamalarına görə Yelizavetpol qəzasının Slavyanka kənd icmasına daxil olan dörd duxabor kəndində 25-30 min zərif yunlu merinos qoyun cinsi mövcud idi ki, bu da 1897-ci ildə bütün Cənubi Qafqazda olan merinos cinsli qoyunların yarısı demək idi [7,s.839]. Duxabor təsərrüfatlarında istehsal olunan yun, süd məhsulları Cənubi Qafqaz, hətta, Rusiyanın bazarlarına satışı çıxarıldı. Rusiyanın bir çox şəhərlərinin o cümlədən, Moskva və Nijni-Novqorod tacirləri başlıca olaraq buradan yunun alınıb satılması ilə məşğul olurdular [1, s.368].

Rus əhali arasında sənətkarlıq da inkişaf etmişdi. Belə ki, Azərbaycana dörd təkrərli "malakan arabaları" və "malakan dəyirmanları" məhz onlar tərəfindən gətirilmişdir. XX əsrin əvvəllərində Slavyanka kənd icmasına daxil olan üç rus kəndində 161 ədəd dörd təkrərli araba var idi [1,s.368].

Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində yaşayan malakanlar hazırladıqları kənd təsərrüfatı məhsullarını satmaq üçün Bakıya səfərlər edirdilər. Qış aylarında kənd təsərrüfatı ilə məşğul ola bilməyən kişilər şəhərlərə üz tutur, müxtəlif peşələrdə çalışırdılar. Cənubi Qafqaz dəmir yolunun çəkilişindənk ölkədə yük daşınması işi malakanların əlində idi. Onlar arabaya qoşmaq üçün çox güclü at cinsi yetişdirmişdilər. "Malakan atı" deyilən bir ifadə belə formalaşmışdı. Malakan atları ağır və irtə cüssəli heyvanlar olub, boynları qısa və yoğun, başları kobud, belləri orta uzunluqda, ayaqları qısa, sümükləri qalın, qarınları geniş, sinələri dərin idi [2, s.64]. Belə atların yetişdirilməsi, əsasən, Türkiyə ərazisində uzun müddət davam etdirilmişdir.

Azərbaycan kəndli rus əhalisinin gətirdiyi yeniliklərə də tanış olmuşdular. Azərbaycan kəndlərinə pomidor, kələm, badımcan, kartof və başqa bitkilərin gətirilməsi də yenə malakanların və duxaborların adı ilə bağlıdır. Tədqiqatçı Q.Cavadov yazır ki, ruslar Azərbaycana gələndənk bu bitkilər demək olar ki, yerli əhaliyə məlum deyildi [1, s.35]. XIX əsrdən başlayaraq adı çəkilən bitkiləri Azərbaycan torpaqlarında əkib becərməklə, tədricən yerli əhalinin də marağına səbəb olmuşdur. Azərbaycanın Gədəbəy, sonra Şəmkir, Daşkəsən və Tovuz rayonlarının əsas kartofçuluq mərkəzlərinə çevrilməsində bu torpaqlarda məskunlaşan malakan və duxaborların rolu böyükdür. Hətta, XX əsrin əvvəllərindənk Azərbaycanın bəzi bölgələri bu bitki ilə tanış deyildi. Əvvəllər yerli əhali kartofu rus adı ilə deyil "yerəlməsi" kimi

tanıyırdılar. Bundan əlavə, rus kəndliləri Azərbaycanda kənağ, kəndir, günəbaxan kimi bitkilərin əkilib becərilməsi ilə də məşğul olurdular. Günəbaxan bitkisindənk yağ çəkir, kənağ və kəndirin qabığından həm də sicism, kəndir hazırlanması üçün istifadə edilir. Günəbaxan yağı XIX əsrdə bütün Cənubi Qafqazda ancaq rus kəndlərində istehsal olunurdu [1, s.365].

Bu qeyd edilənlərdən əlavə, XIX-XX əsrin I yarısında Azərbaycanda yaşayan rus kəndliləri bəhs edilən təsərrüfat sahələrindənk başqa üzümçülük, bağçılıq, bostançılıq, arıçılıq kimi təsərrüfat sahələri ilə də məşğul olurdular. Ancaq, bu sahələr əsasən əhalinin öz tələbatını ödəməyə xidmət edir, məişətdən kənara çıxırmırdı.

Əvvəldə də qeyd edildiyi kimi, Azərbaycanda yaşayan rusların özlərinə məxsus təsərrüfatı, məişəti, adət-ənənələri vardı. Onlar, hətta, öz dini inanclarını sərbət şəkildə icra edə bilir və heç biri təqiblərə məruz qalmırdılar. Doğrudur, ilk vaxtlar müəyyən çətinliklər yaranısa da, bu problemlər zamanla həll olunmuşdu. Məskunlaşdıqları zamanda başlayaraq rus əhalinin məişət və mədəniyyətinin yüksəldilməsi, təminatı üçün dövlət tərəfindən qayğı göstərilirdi. Vaxtilə Azərbaycana köçürülən əhaliyə rus hakim dairələri tərəfindən adambaşına əlavə pul verilir, əmlaklarının daşınması üçün vəsaitlər ayrılır, bir çox hallarda ayrı-ayrı ailə dəstələrinin köçünü dövlət adamları müşayiət edir, yerlərə gətirib, onları yerbəyer edirdilər.

1917-ci ilə qədər malakanlar müəyyən qədər Azərbaycanın tarixində baş verən mühüm ictimai-siyasi hadisələrdə iştirak edirdilər. Ancaq inqilab illərində, Müvəqqəti hökumətin fəaliyyəti dövründə onların fəaliyyəti o qədər aktiv deyildi. Bununla belə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulanda onun parlamentində əzəsaylı xalqlar və etnik qruplara da yer ayrılmış, eləcə də, ruslar parlamentdə təmsil olunmuşdular. Sovet hakimiyyəti dövründə isə malakan icmalarında həyat köklü şəkildə dəyişməyə başlamışdı. Belə icmalar məskunluğunu davam etdirir, lakin onların fəaliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılırdı. İcmaların fəallarına dövlət orqanları və ictimai təşkilatlar tərəfindən nəzarət olunurdu. Eyni zamanda, fəal anti-dini təbliğata baxmayaraq, əhali malakan qaydalarına riayət etməkdə davam edirdilər.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi malakanlar Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində məskunlaşmışdılar. Bu gün, malakanların kompakt şəkildə yaşadığı yerlərdən biri İsmayılı rayonu İvanovka kəndidir. Hazırda burada 1070-dən çox ev var. İvanovka özüntün saktiyyəti və təkrarolunmaz təbii mənzərələri, etnoqrafik özünməxsusluğu, əhalisinin mehribanlığı, saflığı və zəhmətsevərliyi ilə də ad qazanmışdır. Kəndin tarixi də xeyli zəngindir. Belə ki, kəndin əsası 1847-ci ildə qar Rusiyanı dövründənk Qafqaza köçürülmüş ruslar-malakanlar tərəfindən qoyulmuşdur. Kəndin əvvəlki adı "Nefteran" olsa da, sonradan rusların burada məskunlaşmasının ilk təşəbbüsçüsü olan kəndli

Ivan Pərşinin şərfinə İvanovka adlandırılmışdır[10]. 1936-cı ilə qədər İvanovka ərazisində 3 artel var idi ki, 1936-cı ildə həmin arteller bir kolxozda birləşmişdilər. Kənddə M.I.Kalinin adına kolxoz fəaliyyət göstərirdi ki, 1953-cü ildən 1994-cü ilə qədər ona Nikolay Vasilieviç Nikitin rəhbərlik etmişdir. Sonradan kolxoz onun adını daşımışdır.İvanovkalılar daha çox üzümçülük, taxılçılıq və heyvandarlıqla məşğul olurlar. Bu kəndin çaxır, pendir və s. kimi məhsulları günümüzədək daxili bazarda öz yerlərini tutmuşdur. Kənddə bir neçə sex, park və zavod fəaliyyət göstərir.

Gədəbəy rayonunun ərazisində yerləşən Yeni-İvanovka kəndində də malakanlar yaşayır. Rayonun Yeni-İvanovka kəndinin əsası XIX əsrin ortalarında, Çar Rusiyasının regionlarda apardıqı əhalinin ruslaşması siyasəti nəticəsində Azərbaycana köçürülən malakanlar tərəfindən qoyulmuşdur. Şəhər mərkəzi ilə kənd arasındaqı məsafə təxminən 38-40 kilometr təşkil edir. Kənd ağsaqqalların dediyinə görə bu ilki malakanlar 1852-ci ildə Samara şəhəri və Rostov vilayətlərindən gəlmişdilər. Yeni-İvanovkanın əsası qoyulan vaxt burada 600-ə yaxın malakan yaşayırdı. İvanovka Ermənistanla sərhəd ərazidə yerləşdiyindən burada yaşayan malakanların əksəriyyəti 90-cı illərin əvvəllərində, Qarabağ müharibəsi zamanı buranı ermənilərin hücumları sayəsində tərk etmişlər.

Burada yaşayan malakanların sayı azalsa da, bu xalqın tarixi və məişətini yaşatmaq və gələcək nəsillərə ötürmək üçün kənddə "Rus tarixi və məişəti" muzeyi fəaliyyət göstərir (14). Muzeydə slavyan xalqlarının evlərinə xas kütümlü sobaya, yun öyirmək üçün istifadə olunan çəhrəyə, palaz və ya kilim toxumaq üçün yararlı olan dəzgaha rast gəlmək olar. Burada eyni zamanda məişətdə istifadə olunan müxtəlif ev əşyaları da qorunub saxlanılır. Bundan əlavə muzeyi ziyarət edənlər hər bir kəs qonaq kitabına öz ürək sözlərini yazı bilər.

Yeni-İvanovkada xüsusi diqqət cəlb edən məkanlardan biri də Qədim malakan qəbiristanlığıdır. Burada yaş 20-30 yaşlarında olan başdaşlarına rast gəlmək olar. Bu məzarlıqda malakanlarla yanaşı yəhudi xalqının da nümayəndələri dəfn olunmuşdur.

Gədəbəydə malakanlar yaşayan yerlərdən digəri isə Novosaratovka kəndidir. Ərazinin belə adlandırılması əhalisinin Saratov quberniyasından gəlmələri ilə bağlıdır. Maraqlıdır ki, burada yaşayan ruslar Azərbaycan dilində Gədəbəy ləhcəsi ilə danışırlar. Malakan kəndlərinin memarlıq quruluşu və məişəti fərqlidir. Burada yaşayan ruslar özlərinə məxsus köhnə adət-ənənələrini, mətbəxlərini, musiqilərini bu günə qədər yaşatmaqdadırlar.

Malakan və duxaborların geyimləri də yerli əhalidən fərqlənirdi. Duxaborlar özləri elə geyindirilər ki, paltarları ilə qonşularından fərqlənsinlər. Məhz bu səbəbdən həm kişilər, həm qadınlar özlərini məxsus paltarlarını geyinir və onları qoruyub saxlayırdılar. Birgəyaşayış bözən onların da ge-

yimlərində müəyyən yeniliklərə gətirib çıxarmış,bəzi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur [1,s.374] Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Neqativ fondunda duxaborlara aid olan iki fotosəkil bu baxımdan maraqlıdır. Fotosəkillər bir daha duxabor kişilərinin geyimlərinin formalarının aydın şəkildə nəzərdən keçirməyə imkan yaradır(Şəkil6,8).

Malakanlar fabrik istehsalı olan parçalardan hazırlanmış ənənəvi kostyumları geyindirilər. Geyimlər səliqəliliyi ilə fərqlənir ancaq, üzərlərinə bözək vurulmazdı. Qadın köynəkləri uzun olub, qolları da uzun biçilirdi. Malakanlar arasında da uzun ətkələr daha çox rast gəlinirdi. Geyim kompleksinin ənənəvi atributlarından biri önlüklər idi. Malakan və duxabor qadınları adi günlərdən fərqli olaraq bayram günlərində gözəoxşayan parçalardan hazırlanmış önlüklər geyindirilər. Geyimlərin hazırlanmasında yun və daha çox hallarda pambıq parçalardan istifadə edilirdi.Malakan qadınlarının bir xüsusiyyəti də var idi ki, onlar da başlarını örtürdülər. Provaslavlardan fərqli olaraq onlar böz hallarda başaçaq gəzə bilirdilər. Ancaq bayram və ya xüsusi günlərdə birtəngli və ya təsvirli ipəkəndə hazırlanmış, uzunluğu 10-15 sm aralığında olan yaylıq örtürdülər. MATM-da olan duxabor qadınına aid olan bir foto bu deyilənləri əyani şəkildə görməyimizə imkan yaradır [Şəkil 7].

Azərbaycanda yaşayan ruslar – malakan və duxaborların yemək mədəniyyəti azərbaycanlıların yemək mədəniyyətindən fərqlənirdi. Yeməklərə, əsasən, rus mədəniyyətinə daxil olan "borşlar", "suplar", ət, süd və xəmir xörəkləri və müxtəlif şirniyyatlar daxilirdi. Xəmir xörəklər içərisində malakan orıştəsi (*Молоканская лапша*) xüsusilə fərqlənir[9, s.48]. Adətən orıştəni toy və yas mərasimlərində bəşirirdilər.Əriştənin daha ləzzətli alınması üçün onu rus sobasında, çuqun qablarında bişirmək lazım gəlirdi. Süd xörəkləri sırasında isə kişmişli və ağı sığıqlar, "kaşnik", südlü kartof üstünlük təşkil edirdi. Malakanlar dini etiqlərinə əsasən, spirtli içkilər içmir, donuz əti yemirdilər. Bundan əlavə, uzun müddət azərbaycanlılarla yaşayan əhali tədricən yerilərin yeməkləri ilə tanış olmuş, onların xeyli hissəsini mənimsəyib öz yeməklərinə daxil etmişdilər.

Sayları müəyyən qədər azalsa da, hazırda malakanlar Azərbaycanda, əsasən, Bakı, Sumqayıt, Şamaxı, İsmayıllı, Gədəbəy və Qubada yaşayırlar. 1890-cı illərdə duxabor kənd icması ilə Çar Rusiyası arasında gərginlik yaranmağa başlayır və əvvəlcə duxaborlardan silahlar toplanılır [12]. Amma iş bununla yekunlaşmamışdı, qısa müddət sonra təqiblər, işğəncələr başlayır. Duxaborlar isə çıxış yolunu Kanadaya mühacirət etməkdə gördülər. Nəticədə, 1895-ci ildə 50 nəfərə yaxın duxabor icması Azərbaycanın Gədəbəy bölgəsindən Kanadaya doğru yola çıxır və bir neçə aydan sonra uzun məsafəni qət edərək yeni vətənlərə gedib çatmışdılar. Buna baxmayaraq, duxaborların heç də hamısı Kanadaya getməmişdir. Əsas hissə Yelizavetapol (Gəncə)

quberniyasına gedərək buradakı molokanlarla birlikdə yaşamağa başlamış və digər hissə isə Azərbaycanda SSRİ hakimiyyəti yaradıldıqdan sonra Ukraynaya, bir zamanlar çıxarıldıqları torpaqlara qayıtmışdılar.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra qəbul edilmiş qərarlarda onun ərazisində yaşayan qeyri millətdən və qeyri dinlərdən olanların da hüquq və azadlıqları öz əksini tapmışdır. Ümummillə lider Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasına prezidentlik etdiyi dövrdə malakanlarla daim görüşmüş, müxtəlif vaxtlarda onların yaşadığı bölgələrə səfərlər etmişdir (şəkil 8). Daha sonra AR prezidenti İlham Əliyev bu siyasəti davam etdirərək, dəfələrlə İvanovka kəndində olmuş, sakinlərin yaşayışı və problemləri ilə maraqlanmışdır. Belə ki, 2005-ci ilin iyul ayının 20-də ölkə başçısı İlham Əliyev molokan tarixətinin yaranmasının 200 illiyi ərfəsində ölkədəki molokan icması nümayəndələrini qəbul edərək Azərbaycanca yaşayan xalqların milli mədəniyyətlərini qorunması və inkişafı, onların dini etiqadları üçün bütün imkanların yaradılmasını vurğulamış və qeyd etmişdir: "Təxminən iki əsr bundan əvvəl sizin əcdadlarınız Azərbaycana köçürülmüşlər. O vaxtdan, bütün bu illər ərzində biz mehribanlıq şəraitində, bir ailə kimi yaşayırdıq. Çar hökuməti dövründə də, sosializm dövründə də, Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşadığı indiki dövrdə də bu baxımdan heç nə dəyişməmişdir. Bizim cəmiyyətimizdə əmin-amanlıq, sıx qarşılıqlı anlaşma mövcuddur, heç bir problem, hansısa ikili münasibət olmamışdır və əminəm ki, bundan sonra da olmayacaqdır. Bu, ölkəmizin ən böyük nailiyyətlərindən biridir" [11].

Nəticə. Hazırda, ölkədə Malakan ruhani-xristian dini icması rəsmi qeydiyyatda alınmışdır. Onların ölkə ərazisində 10-dan çox dini nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir. Müasir dövrdə Azərbaycanca yaşayan ruslar rahat şəkildə öz fəaliyyətlərini davam etdirir, müxtəlif elm-təhsil müəssisələrində çalışır, bir sıra ictimai-siyasi tədbirlərdə fəal iştirak edirlər. Həqiqətən də, uzun illərdən bəri Azərbaycanda həyat sürən ruslar özlərini daima bu torpağın bərabər hüquqlu vətəndaşları hesab edirlər.

Şəkil 1. Malakan ailələr yemək başında

Şəkil 2. Duxaborlar. MATM (NF inv 3315), J.Yermakovun kolleksiyası (Fotoşəkil ivanovka.net saytından götürülmüşdür)

Şəkil 3. Yaşlı ivanovka qadınları

Şəkil 4. Duxaborlar. MATM (NF inv 3305) D.J.Yermakovun kolleksiyası (Fotoşəkil ivanovka.net saytından götürülmüşdür)

Şəkil 6. Malakanlar çəllək istehsal edən emalatxanada MATM NF4682

Şəkil 7. Duxabor qadını MATM

Şəkil 8.H. Əliyevin ivanovkalılarla görüşü-1997 ci il (Fotoşəkil multikulturalizm.gov.az saytından götürülmüşdür)

Şəkil 9. AR prezidenti İ. Əliyevin malakanlarla görüşü (Fotoşəkil ivanovka.net saytından götürülmüşdür)

Ədəbiyyat

1. Cavadov Q. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları, Bakı, Elm, 2000, 440s.
2. Kiyanç S. Molakanlar, yüksək lisans tezi, Muğla, 2014, 116 s.
3. Süleymanov M. Eşitdiklərim, oxuduqlarım, gördüklərim: Bakı: Azər məşr, 1987. 320 s.
4. Semyenov İ.Y. Karagöz E. Sürgün Bahçesinin Solan Renkleri - Molokanlar, İstanbul, 2009. 152 s.
5. Suvarı Ç. C Molakanlar – Rus köylü hərəkətlərindən günümüzə molakan inancı, 2013. 144 s.
6. Верещагин В.В. Духоборцы и молокане Закавказья Москва, 1900, 38 ст.
7. Калантар А. Мериносы в Закавказье- Кавказское сельское хозяйство. 1897 № 206
8. Керимов Э. Русские Азербайджана // İRS, №3 [45], 2010, ст.10-14
9. Масимов А. История, кулинарные и бытовые традиции у молокан Ивановки (Азербайджан) Bookscripтор, 2019. 68 с.
10. Семенов И.Я. История Закавказских молокан и духобор, Ереван, 2001, 124ст.
11. <http://multikulturalizm.gov.az/post/1139/molokanlar.html> (08.12.2019)
12. <https://din.az/122-illik-sirt-gedebeylilerin-kanadada-salidqlari-2-kend-ve-dini-liderlerinin-dehsetli-olumu/> (08.12.2019)
13. <http://ivanovka.net/wp-content/uploads/2014/12/История-молокан-Азербайджана---Николай-Семенович-Кастрюлин.pdf> (16.12.2019)
14. <https://ivanovka.net/музей-русской-культуры-в-селе-новоива/> (16.12.2019).